

Strukturalismi ja kielitiede — tieteidenvälinen seminaari

Yleisen kielitieteen aineyhdistys Aspekti ry. järjesti Helsingissä 26.—27. 4. 1973 seminaarin, johon kokoontui kielitieteen, kirjallisuuden ja kansanrunouden edustajia kuuntelemaan strukturalismia eri puolilta valaisevia esitelmiä ja keskustelemaan esitelmien herättämistä kysymyksistä.

Eugene Holman käsitteli esitelmässään »Kielitiede ja strukturalismi» strukturalismin ilmestymistä lingvistiikkaan ja sen metodologian kehittymistä. Hän sijoitti strukturalistisen ajattelutavan alun Wilhelm v. Humboldtiin, joka piti kielentutkimuksen päämääränä jokaisen kielen tutkimista kokonaisuutena. Holmanin mielestä v. Humboldtin liittävät strukturalisteihin myös hänen tunnetut käsityksensä kielestä pikemmin luovana toimintana kuin luotuna aineksena ja kielen sisäisestä muodosta, joka muovailee maailmankatsomusta ja johtaa ajattelua.

Tavallisesti lingvistisen strukturalismin katsotaan kuitenkin alkaneen Ferdinand de Saussuren teoksesta »Cours de linguistique générale» (1916). Holmanin mukaan kaikkien strukturaalilingvistiikan

koulukuntien takana ovat seuraavat de Saussuren käsitykset: Kieli on puhdasta immanenttia struktuuria. Kieli on synkronisten suhteiden verkko. Kieli on muotoa eikä ainetta. Kielitieteen päämääränä on kielentutkimus sinänsä. Holman esitti strukturaalikielitieteen perustuvan otaksumaan, että kieli on sellainen systeemi, jossa on olemassa strukturi ja funktio. Tällöin strukturi määritellään joukkoon kuuluvien elementtien sisäiseksi järjestyneisyydeksi ja funktio tavaksi, jolla nämä elementit vaikuttavat toisiinsa.

De Saussuren teorioiden pohjalta on kehittynyt kolme tapaa suhtautua strukturiin: 1) Miten elementtien kokonaisuus määritellään? 2) Miten elementtien välisten suhteiden kokonaisuus määritellään? 3) Miten kokonaisuus kokonaisuutena määritellään siinä olevien elementtien ja niiden välisten suhteiden mukaan? Holman totesi näiden aspektien johtavan kolmeen kielen olemusta koskevaan näkemykseen. Ensimmäinen kysymys oli amerikkalaisessa strukturalismissa eli Bloomfieldin koulukunnassa keskeinen ongelma. Se ymmärsi lingvistisellä systeemillä sääntökokonaisuutta, jonka mukaan fonemien ja morfeemien käyttö määryytyy. Toinen aspekti luonnehtii glossematiikkaa. Se käsitti kielen strukturiin niiden suhteiden kokonaisuudeksi, jotka vallitsevat kielen eri suhteiltaan määritettyjen kategorioiden välillä. Kolmas kysymyksenasettelu on luonteenomainen transformatiivis-generatiiviselle kieliteorialle, joka pitää päämääränään syntyperäisen puhujan kielellisen käyttäytymisen selvittämistä. Kielen strukturiin on havaittu olevan suorassa yhteydessä ja riippuvuussuhteessa maailman rakennetta koskevien otaksujen ja ihmisen kognitiivisten kykyjen kanssa.

Vaikka debatti onkin kestänyt yli vuosisadan ajan, ei vielä kukaan ole päästy yksimielisyyteen siitä, miten on määriteltävä peruskäsitteet strukturi ja systeemi. Holman totesi kuitenkin, että nämä käsitteet ovat olleet lingvistiikassa keskeisem-

piä ja pitemmälle kehitettyjä kuin monissa muissa tieteissä. Niiden avulla kielitiede on voinut motivoida itsenäisen olemassaolonsa ja irrottua historioivasta, spekulointiin taipuvasta ajattelutavasta.

Esitelmässä »Kielipeli, elämänmuoto ja strukturalismi» Esa Itkonen tarkasteli Wittgensteinin filosofiaa kielitieteen kannalta. Hän lähti liikkeelle formaalisen ja funktionaalisen kielenkäsityksen välisestä eronteosta. Formaalista näkemystä edustaa puhtaaimmin Ludvig Wittgensteinin »Tractatus Logico-Philosophicus» ja sille rakentuva loogis-semanttinen filosofia. Myös Chomskyn transformaatio-teoria on tällä kannalla. Formaalin käsityksen mukainen maailmankuva on atomistinen. Kielen ulkopuolella olevaksi oletetaan ei-kielellinen, asiantiloista muodostuva maailma. Kielessä on kyse lauseista ja niiden vastaavuudesta tai vastamattomuudesta ulkopuolisen maailman kanssa. Viittaus kielen käyttöön puuttuu täysin. Individuaalista aspektia pidetään primaarina ja sosiaalista aspektia sekundaarina. Tämä käsitys implisoi privaattikielen mahdollisuuden. Koska Wittgenstein kuitenkin osoittaa privaattikielien loogisesti mahdottomiksi, teoria on ristiriitainen. Transformaatioteoriassa tätä individualistista formalismia vastaa käsitys, että kieli on jokaisella ihmisellä synnynäisenä mekanistisena sääntöjärjestelmänä mielessään. Yhteiskuntaa tarvitaan vain laukaisemaan tämä systeemi.

Funktionaalista kielenkäsitystä edustaa Wittgensteinin myöhäisvaihe. Se lähtee siitä, ettei ole kieltä ilman kielen käyttöä. Tästä seuraa, että kieli on sosiaalista ja intersubjektiiivista. Kieli on intentionaalista toimintaa. Käsitys, että kieli on vain olemassa olevan maailman kuvaamista, on staattinen ja rajoittunut. Kieli pikeminkin luo, jäsentelee, konstituoii maailmaa. Itkonen kuitenkin kritisoi Wittgensteinin näkemystä, että käsitteenmuodostus tapahtuu vain kielen avulla ja kielen kautta. Hänen mielestään filosofit ovat yllättävän kriittikittömästi omaksuneet kannan, että kieli on yhtä kuin ajattelu.

Wittgensteinin ternejä »kielipeli» ja »elämänmuoto» Itkonen luonnehtii seuraavasti: »Kielipeli heijastelee kielen sosiaalista, toiminnallista, säännöille rakentuvaa luonnetta. Lauseet ovat suppeammin ymmärrettyinä toiminnan tuloksia ja laajemmin ymmärrettyinä toiminnan välineitä.» »Elämänmuoto tarkoittaa sitä sosiaalista todellisuutta, johon kielipeli perustuu ja jota se samalla konstituoii. Elämänmuoto tarjoaa toimintojen viimeisen selityspuoleen: ainoa syy, miksi toimitaan jollain tietyllä tavalla, on se, että näin on opittu toimimaan.»

Kielitieteessä kuten sosiaalitieteissä yleensäkin sekä tutkijan tajunta että tutkimuskohteen tajunta ovat molemmat mukana. Niinpä Itkonen tähdensikin, että on erotettava toisistaan teoreettinen ja ateoreettinen taso. Ateoreettisella tasolla säännöt muodostavat eräänlaisen luettelon; tutkijan tehtävänä on luoda systeemi tästä ateoreettisesta tasosta. Transformaatioteoria luo tietyn aineiston pohjalta mekanismin, jonka tehtävänä on tuottaa tämä aineisto.

Raimo Anttilan esitelmä »Onko strukturalismin aika kielitieteessä jo ohi?» julkaistaan kokonaisuudessaan Virittäjän tässä numerossa. Seminaarissa käsiteltiin strukturalismia muultakin kuin lingvistiikan kannalta. Eero Tarasti esitelmöi Lévi-Straussista, Johanna Enckell »Ranskalaisesta strukturalismista kirjallisuuden tutkimuksessa», Satu Apo »Folkloristisesta strukturalismista» ja Osmo Kuusi »Yleisestä merkkitieteestä ja sen liittymäkohdista strukturalismiin». Ajatustenvaihto yhteisestä ja kaikille keskeisen tärkeästä teemasta vaikutti antoisalta. Toivoa vain sopii, etteivät tällaiset eri tieteenalojen yhteisseminaarit jäisi tilapäisiksi harvinaisuuksiksi.

Raimo Jussila

Kertomus Kotikielen Seuran 97. toimintavuodesta

Vuoden aikana saapuneet suruviestit ovat kertoneet kahden Kotikielen Seuraa lähellä olleen työmiehen poismenosta.

27. elokuuta 1972 kuoli Helsingin ja Turun yliopistojen entinen suomen kielen professori akateemikko Martti Rapola, eturivin kielentutkija ja opettaja, Virittäjän toimitusneuvoston jäsen, Kotikielen Seuran pitkäaikainen esimies ja kunniajäsen. Akateemikko Rapola oli kuollessaan 80-vuotias.

Martti Rapola kuului michiin, jotka viime vuosikymmenten aikana ovat näkyvimmin viitoittaneet suomen kielen tutkimuksen suuntaa. Hän oli paitsi kansankielen myös kirjasuomen verraton tuntija. Hänen erikoisharrastuksiinsa kuului kirja- ja kansankielen äänne- ja muotooppi sekä varsinkin sanasto, jonka muutoksia seurailleen hän vivahteikkaasti kuvasi suomalaisen kulttuurin kehitysvaiheita kohti aikuisikää. Hänen varhais- tuotannostaan kohoavat näkyviin etenkin v. 1919 ilmestynyt väitöskirja »Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen *i*-loppuiset diftongit suomen murteissa» ja sen vuotta myöhemmin julkaistu jatko-osa sekä vanhan kirjasuomen alalta laadittu »Äännehistoriallinen tutkimus Abraham Kollaniuksen lainsuomennosten kielestä» v. 1925. Kirjasuomen ortografian sekä äänne- ja muotorakenteen kehitystä hän selvitteli teoksessaan »Suomen kirjakielen historia I» (1933). Rapolan myöhemmän tuotannon painopiste sijoittui kieleemme erityiskysymyksiä käsittelevien artikkelien ja yliopistollisten oppikirjojen alalle. Mielellään hän palasi yhä uudelleen varsinkin kieleemme sanaston selvittelyyn mutta julkaisi runsaasti myös suomen äänne- ja muotohistoriaa koskevia artikkeleita. Ylittämätön suursaavutus on hänen v. 1966 ilmestynyt liki 500-sivuinen »Suomen kielen äännehistorian luennot» -teoksensa, joka tiiviissä